

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ

Γιώργος Κανδύλης

Τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, από το 1990 μέχρι σήμερα, παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική φυσιογνωμία και γεωγραφία των νομικών επαγγελματιών στη χώρα μας. Το παρόν κείμενο επιχειρεί μία ανασκόπηση των βασικών κοινωνικοδημογραφικών χαρακτηριστικών των επαγγελματιών του ευρύτερου νομικού κλάδου, όπως αυτά εξελίσσονται από το 1991 μέχρι το 2011, με βάση τα στοιχεία των τριών τελευταίων απογραφών πληθυσμού παρακολουθώντας τη δυναμική εξέλιξη των χαρακτηριστικών αυτών με βάση τα διαθέσιμα ποσοτικά δεδομένα που αναφέρονται ιδίως στην έμφυλη και ηλικιακή σύνθεση, το επίπεδο εκπαίδευσης και ζωής, καθώς και τη γεωγραφική κατανομή σε διαφορετικά επίπεδα γεωγραφικής διαίρεσης. Πηγή προέλευσης των στοιχείων είναι το «Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων 1991-2011», μια διαδικτυακή εφαρμογή αναζήτησης και χαρτογράφησης που το ΕΚΚΕ ανέπτυξε σε συνεργασία με την ΕΛΣΤΑΤ.¹

Σύμφωνα με τα διαθέσιμα απογραφικά δεδομένα, οι επαγγελματίες του νομικού κλάδου² παρουσιάζουν αύξηση της τάξης του 20,2% μεταξύ των ετών 1991 και 2001 (από 32.052 σε 38.548 άτομα) και περαιτέρω αύξηση της τάξης του 21,2% μεταξύ των ετών 2001 και 2011 φτάνοντας συνολικά τους 46.708, με ποσοστό αύξησης 45,7% στη διάρκεια της εικοσαετίας. Πρόκειται για σημαντική αύξηση του μεγέθους της συγκεκριμένης επαγγελματικής κατηγορίας που, ωστόσο, πρέπει να ιδωθεί υπό το πρίσμα της δυναμικής των επιστημονι-

1. Η εφαρμογή λειτουργεί στην ηλεκτρονική διεύθυνση: panorama.statistics.gr.

2. Κωδικός 261 κατά ISCO 08.

κών επαγγελμάτων συνολικά³ κατά την ίδια περίοδο στην Ελλάδα. Οι οικονομικά ενεργοί (εργαζόμενοι και άνεργοι) αυτών των επαγγελμάτων αυξάνονται κατά 20,6% μεταξύ 1991 και 2001 και ακόμα πιο γρήγορα κατά 35,8% μεταξύ των ετών 2001 και 2011 καταγράφοντας συνολική αύξηση στον ορίζοντα της εικοσαετίας της τάξης του 63,8%. Από την άποψη αυτή η σχετική σημασία των νομικών επαγγελμάτων μέσα στο σύνολο των επιστημονικών επαγγελμάτων υποχωρεί. Η αύξηση των νομικών υπολείπεται μάλιστα της αύξησης, κατά την ίδια περίοδο, άλλων επιστημονικών επαγγελμάτων παραδοσιακά θεωρούμενων ως υψηλού κύρους, όπως των γιατρών (54%) και των μηχανικών (66%).

Εντός των νομικών επαγγελμάτων οι δικηγόροι και οι νομικοί σύμβουλοι⁴ αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μέρος του συνόλου των νομικών με ποσοστό 86,5% το 2011. Οι δύο μικρότερες επαγγελματικές ομάδες, αυτή των δικαστών⁵ και των λοιπών επαγγελματιών του νομικού κλάδου⁶ (όπου συμπεριλαμβάνονται οι συμβολαιογράφοι) μοιράζονται σχεδόν εξίσου το υπόλοιπο με ποσοστά 7% και 6,5% αντίστοιχα. Η κατανομή αυτή των τριών επιμέρους επαγγελματικών ομάδων νομικών δεν μεταβλήθηκε σημαντικά μεταξύ των τριών απογραφών, αν και η ποσοστιαία συμμετοχή των λοιπών επαγγελματιών του νομικού κλάδου εμφανίζει μικρή μείωση. Σε ό,τι αφορά την υπηκοότητα η συμμετοχή αλλοδαπών νομικών ήταν και παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη (0,9% το 1991, 1,2% το 2001 και το 2011) και αφορά σχεδόν αποκλειστικά την επαγγελματική ομάδα των δικηγόρων.

1. Φύλο, ηλικία και δημιουργία οικογένειας

Ταυτόχρονα με την παρατηρούμενη συνολική αύξηση του αριθμού των επαγγελματιών του νομικού κλάδου μεταξύ 1991 και 2011 αλλάζει εντυπωσιακά η κατά φύλο σύνθεσή του (Διάγραμμα 1).

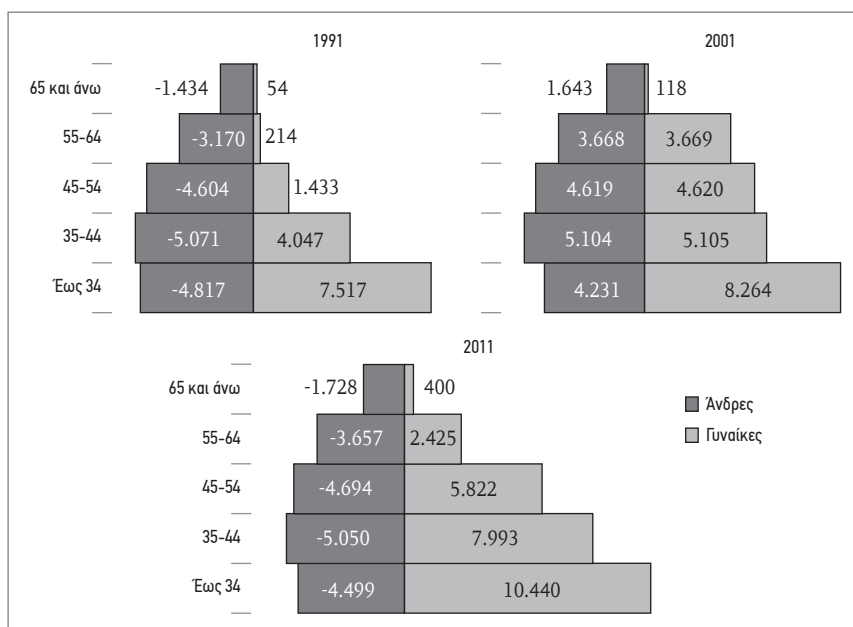
3. Κωδικός 2.

4. Κωδικός 2611.

5. Κωδικός 2612.

6. Κωδικός 2619.

Διάγραμμα 1
Σύνθεση του πληθυσμού των νομικών κατά ηλικιακή ομάδα
και φύλο, 1991, 2001 και 2011

Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

Οι γυναίκες νομικοί αντιπροσωπεύουν το 1991 ποσοστό 40,9% του συνόλου, ξεπερνούν οριακά τους άντρες συναδέλφους τους το 2001 και αγγίζουν το 58% δέκα χρόνια αργότερα. Ιδιαίτερα στη νεότερη ηλικιακή ομάδα των νομικών έως 34 ετών το 2011 το ποσοστό των γυναικών ανέρχεται στο υψηλό ποσοστό του 70%. Με βάση το γεγονός ότι οι γυναίκες στη νεότερη ομάδα της ηλικιακής πυραμίδας υπερέρχουν ήδη από το 1991 συμπεραίνουμε ότι η αλλαγή της κατά φύλο σύνθεσης των επαγγελματιών του νομικού κλάδου γενικά είχε ξεκινήσει τουλάχιστον από τις αρχές της δεκαετίας του '80, όταν, δηλαδή, οι νεότεροι δικηγόροι της απογραφής του 1991 τελείωναν τις σπουδές τους.

Παρά τη συνολική αύξηση του αριθμού των επαγγελματιών του νομικού κλάδου ο μέσος όρος ηλικίας τους ανεβαίνει από 40,6 έτη το 1991 σε 41,9 έτη το 2001 και 42,3 έτη το 2011, παρακολουθώντας

κατ' αυτόν τον τρόπο τη συνολική αύξηση της μέσης ηλικίας στον γενικό πληθυσμό των κατοίκων της χώρας (από 37,4 σε 39,3 και 41,9 έτη αντίστοιχα). Η συμμετοχή των νομικών της νεότερης ηλικιακής ομάδας έως 34 ετών περιορίζεται από 38,1% επί του συνόλου το 1991 σε 32,4% το 2001 και 32,0% το 2011. Από την άλλη πλευρά, η πρόσφατη μαζική είσοδος γυναικών στα νομικά επαγγέλματα επιφέρει και σημαντική διαφορά ανάμεσα στη μέση ηλικία ανδρών (46,1 έτη) και γυναικών (39,6 έτη) το 2011. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τις διαφορές μεταξύ των επιμέρους επαγγελματικών ομάδων ως προς το φύλο και την ηλικία.

Πίνακας 1

Σύγκριση βασικών μεγεθών μεταξύ των νομικών επαγγελματιών, 2011

Επάγγελμα	Σύνολο επαγγελματιών	Γυναίκες %	Μέσος όρος ηλικίας (έτη)	Έως 34 ετών %	65 ετών και άνω %	Έως 34 ετών/55 ετών και άνω
Δικηγόροι (2611)	40.396	55,4	41,5	35,2	4,6	2,3
Δικαστές (2612)	3.282	66,4	46,2	14,7	1,9	0,6
Λοιποί νομικοί (2619)	3.030	83,9	49,8	8,1	7,2	0,2
Νομικοί εν γένει (σύνολο)	46.708	58,0	42,3	32,0	4,6	1,8

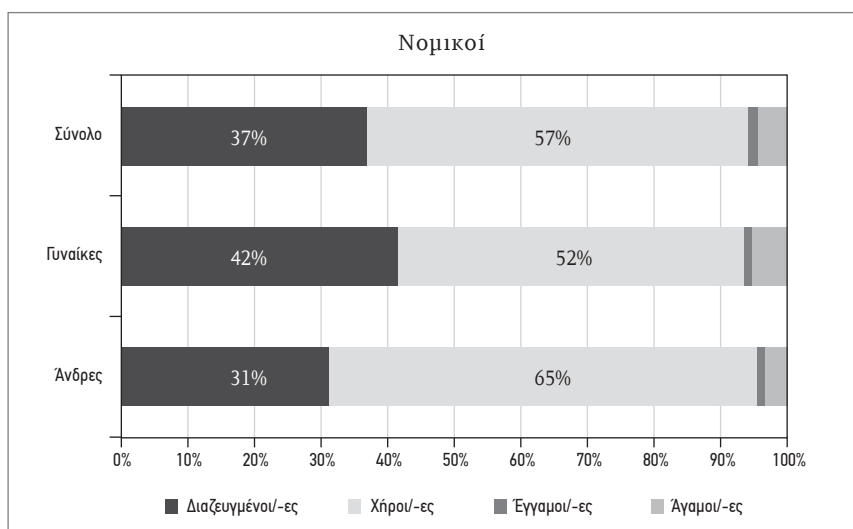
Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

Περαιτέρω ενίσχυση της παρουσίας των γυναικών παρατηρείται μεταξύ των δικαστών και ιδιαίτερα μεταξύ των λοιπών νομικών, όπου αντιστοιχούν τέσσερις γυναίκες σε έναν άντρα, όταν αντίθετα μεταξύ των δικηγόρων η υπεροχή των γυναικών “περιορίζεται” στο 55,4%. Καταγράφεται, επίσης, η κατά επαγγελματική κατηγορία διαφοροποίηση του μέσου όρου ηλικίας, με τους λοιπούς επαγγελματίες του νομικού κλάδου να υπερβαίνουν κατά τρεισήμισι χρόνια τους δικαστές και εκείνοι, με τη σειρά τους, κατά σχεδόν πέντε χρόνια τους δικηγόρους. Επιπλέον γίνεται σαφής η διαφοροποίηση του ρυθμού ανανέωσης

του επαγγελματικού δυναμικού (τελευταία στήλη του Πίνακα 1). Σε κάθε δικηγόρο 55 ετών και άνω αντιστοιχούν 2,3 δικηγόροι έως 34 ετών, σε κάθε δικαστή 55 ετών και άνω αντιστοιχούν 0,6 δικαστές έως 34 ετών, ενώ σε κάθε επαγγελματία από τους λοιπούς του νομικού κλάδου 55 ετών και άνω μόλις 0,2 νομικοί έως 34 ετών.

Στην απογραφή του 2011 το ποσοστό των άγαμων νομικών όλων των ηλικιών και των δύο φύλων ανερχόταν στο 37,1% σε σχέση με το 22,3% που είναι το αντίστοιχο ποσοστό στο συγκρίσιμο εύρος ηλικιών 22 ετών και άνω στον γενικό πληθυσμό, όπως φαίνεται και στα Διαγράμματα 2α και 2β.⁷

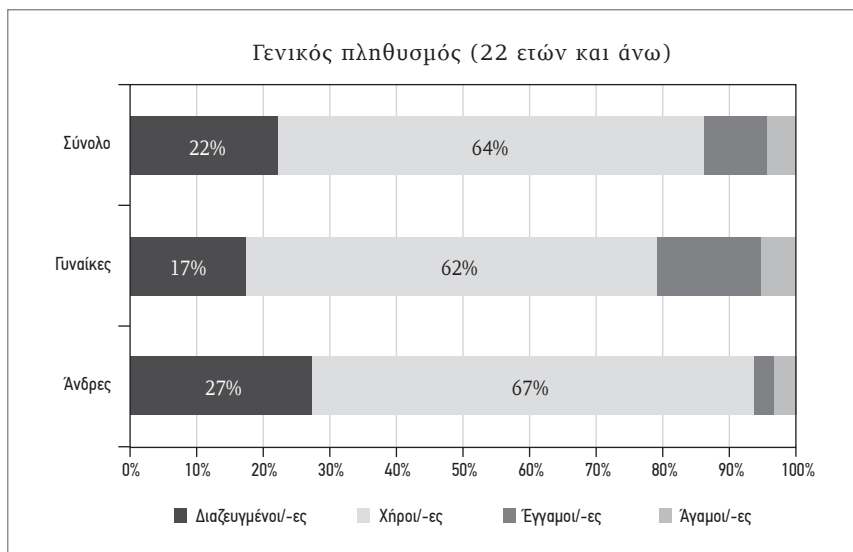
Διάγραμμα 2
Πληθυσμός νομικών κατά φύλο και οικογενειακή κατάσταση

Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

7. Το ποσοστό των άγαμων νομικών είναι άλλωστε ελαφρά υψηλότερο από το ποσοστό των άγαμων στο σύνολο των ασκούντων επιστημονικά επαγγέλματα (33,5%). Σημειώνεται, επίσης, ότι στις σχέσεις γάμου περιλαμβάνεται και το σύμφωνο συμβίωσης.

Διάγραμμα 2α
Πληθυσμός γενικός πληθυσμός κατά φύλο και οικογενειακή κατάσταση

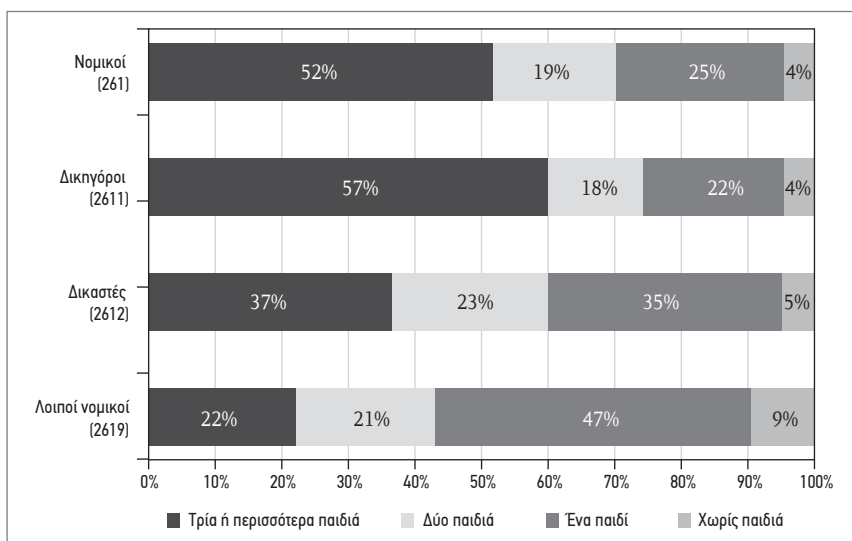

Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

Η υπεροχή των άγαμων νομικών σε σχέση με τους άγαμους του γενικού πληθυσμού εμφανίζεται και στις επιμέρους ηλικιακές κατηγορίες. Το ποσοστό των άγαμων νομικών ανέρχεται σε 75,5% στις ηλικίες έως 34 ετών, σε 19,9% στις ηλικίες 35-64 ετών και σε 7,7% στις ηλικίες άνω των 64 ετών σε σχέση με τα αντίστοιχα ποσοστά που είναι 63,2%, 13% και 4,2% για τις ίδιες ηλικιακές κατηγορίες του γενικού πληθυσμού. Το χαρακτηριστικό αυτό των νομικών επαγγελματιών είναι ακόμα πιο ευδιάκριτο στις γυναίκες νομικούς. Το ποσοστό των γυναικών νομικών όλων των ηλικιών που είναι άγαμες είναι σχεδόν δύομισι φορές μεγαλύτερο από το αντίστοιχο ποσοστό του γενικού γυναικείου πληθυσμού (41,5% έναντι 17,5%), ενώ στους άντρες η απόκλιση αυτή είναι πιο περιορισμένη (31,1% έναντι 27,4%). Επιπλέον, το ίδιο χαρακτηριστικό επιβεβαιώνεται και στις μεγαλύτερες ηλικιακές κατηγορίες εφόσον οι γυναίκες νομικοί άνω των 64 ετών παραμένουν άγαμες σε ποσοστό 17,8%, σε σχέση με τις γυναίκες της ίδιας ηλικιακής κατηγορίας του γενικού πληθυσμού που παραμένουν άγαμες σε ποσοστό μόνο της τάξης του 4,7%.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού του 2011 στο σύνολο των γυναικών όλων των νομικών επαγγελμάτων ένα ποσοστό 52% δεν έχουν αποκτήσει παιδιά, ένα ποσοστό 18,5% έχουν ένα παιδί, ένα ποσοστό 25,3% έχουν δύο παιδιά και ένα ποσοστό 4,3% έχουν τρία ή περισσότερα παιδιά. Συνολικά, σε κάθε 100 γυναίκες νομικούς αναλογούν 83 παιδιά, ενώ σε 100 γυναίκες του γενικού πληθυσμού 22 ετών και άνω αναλογούν 162 παιδιά.⁸ Παρατηρούνται, επίσης, σημαντικές διαφορές μεταξύ των γυναικών των επιμέρους επαγγελματικών κατηγοριών του νομικού κλάδου εφόσον αναλογούν 73 παιδιά σε 100 γυναίκες δικηγόρους, 109 παιδιά σε 100 γυναίκες δικαστές και 147 παιδιά σε 100 γυναίκες των λοιπών επαγγελματιών του νομικού κλάδου, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.

Διάγραμμα 3
Γυναίκες νομικοί ανά επαγγελματική κατηγορία και αριθμό παιδιών

Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

8. Στο σύνολο των γυναικών που ασκούν επιστημονικά επαγγέλματα η αντίστοιχη τιμή είναι 102 παιδιά ανά 100 γυναίκες. Από τα διαθέσιμα δεδομένα δεν είναι δυνατόν να υπολογιστεί ο αντίστοιχος δείκτης για τους άντρες νομικούς.

2. Σπουδές και επαγγελματική σταδιοδρομία

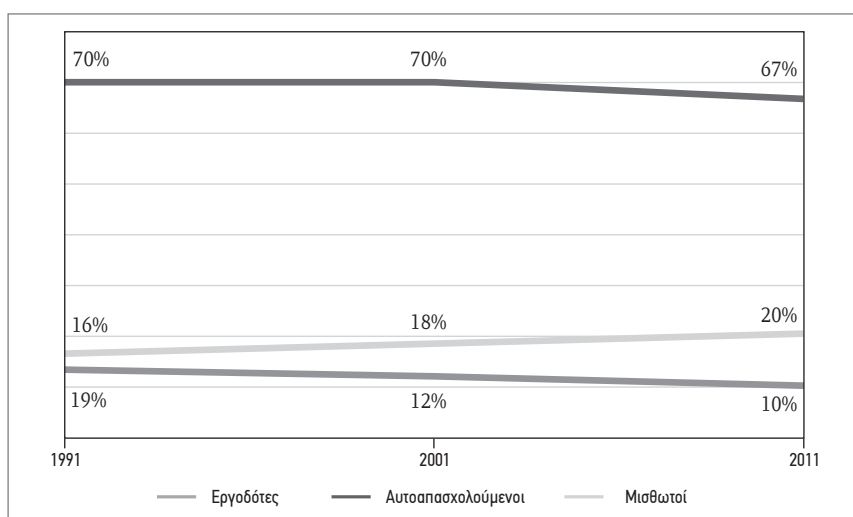
Μεταξύ των τριών απογραφών παρατηρείται σημαντική αύξηση των αποφοίτων νομικών σπουδών που συνεχίζουν τις σπουδές τους μετά τη λήψη του πτυχίου και έχουν ολοκληρώσει μεταπτυχιακές σπουδές ή κατέχουν διδακτορικό δίπλωμα, εφόσον από 4,9% το 1991, το ποσοστό ανήλθε στο 8,5% το 2001 και στο 18,5% το 2011. Η αύξηση αυτή έχει ως αποτέλεσμα το 2011 να παρατηρείται αναλογικά μεγαλύτερη συγκέντρωση κατόχων μεταπτυχιακού ή/και διδακτορικού τίτλου σπουδών μεταξύ των νομικών της νεότερης ηλικιακής ομάδας (24,5% στους έως 34 ετών) και φθίνουσα στις ηλικιακές ομάδες των μεγαλύτερων σε ηλικία (18% στους 35-54 ετών και 8,7% στους άνω των 54 ετών). Αξίζει ταυτόχρονα να σημειωθεί ότι και στις τρεις διαδοχικές απογραφές οι γυναίκες νομικοί, παρά την αύξηση της συμμετοχής τους στο επάγγελμα, εμφανίζουν ελαφρώς χαμηλότερα ποσοστά συνέχισης των σπουδών τους σε σχέση με τους άντρες νομικούς. Παράλληλα, στο εσωτερικό του νομικού κλάδου ένας στους πέντε δικαστές και δικηγόρους συνεχίζει σπουδές σε μεταπτυχιακό επίπεδο ή/και εκπαιδεύει διδακτορική διατριβή, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό μεταξύ των λοιπών επαγγελματιών του νομικού κλάδου περιορίζεται στο 7%.

Εννέα στους δέκα νομικούς, σύμφωνα με την απογραφή του 2011, είχαν αποφοιτήσει από ελληνικά πανεπιστήμια,⁹ αναλογία που δεν παρουσιάζει αξιοσημείωτη διαφορά μεταξύ αντρών και γυναικών. Οι απόφοιτοι πανεπιστημίων της αλλοδαπής κατανέμονται ανά χώρα ως εξής: Ηνωμένο Βασίλειο (3,2%), Ιταλία (1,5%) και Γαλλία (1,4%). Οι σπουδές στο εξωτερικό είναι συνηθέστερες μεταξύ των δικηγόρων (9,4%) παρά μεταξύ των δικαστών (4,3%) και των λοιπών επαγγελματιών του νομικού κλάδου (3,2%). Εμφανίζονται συχνότερα μεταξύ των νεότερων σε ηλικία νομικών και ιδιαίτερα στην ηλικιακή ομάδα των 35-44 ετών (12,4%) με μικρή κάμψη στην ακόμα νεότερη ομάδα των νομικών έως 34 ετών (10,5%). Οι σπουδές στο εξωτερικό, τέλος, πραγματοποιούνται συχνότερα από εκείνους που διαθέτουν και μεταπτυχιακούς τίτλους σπουδών (σε ποσοστό 26,8%).

9. Το ακριβές ποσοστό είναι 92,4%, υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό 84,5% στο σύνολο των ασκούντων επιστημονικά επαγγέλματα.

Ως προς τη θέση στο επάγγελμα τα δύο τρίτα των δικηγόρων και των λοιπών νομικών είναι αυτοαπασχολούμενοι. Στους δικηγόρους εμφανίζεται σχετικά υψηλότερο ποσοστό μισθωτών (20,4%), ενώ στους λοιπούς νομικούς το υψηλότερο ποσοστό εργοδοτών (29%). Μεταξύ των ετών 1991 και 2011, σύμφωνα με τις απογραφές πληθυσμού, η αυτοαπασχόληση των δικηγόρων, αλλά και η θέση τους ως εργοδοτών εμφανίζουν οριακή μείωση, ενώ η μισθωτή απασχόληση εμφανίζει αντίστοιχη μικρή αύξηση, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 4.

Διάγραμμα 4
Δικηγόροι κατά θέση στο επάγγελμα, 1991, 2001 και 2011

Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

Μία αναλυτικότερη επισκόπηση της θέσης στο επάγγελμα με βάση την επαγγελματική κατηγορία και το φύλο απεικονίζεται στον Πίνακα 2. Όπως προκύπτει το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων είναι χαμηλότερο στις γυναίκες δικηγόρους από ό,τι στους άντρες (63% έναντι 71,4%), ενώ το ποσοστό των μισθωτών αντίστοιχα υψηλότερο (25,7% έναντι 13,8%). Στους λοιπούς νομικούς το ποσοστό των μισθωτών γυναικών είναι τριπλάσιο εκείνου των αντρών (18,3% έναντι 6,1%) παρότι και εδώ η μεγάλη πλειοψηφία τους συγκεντρώνεται σε θέσεις αυτοαπασχολουμένων και εργοδοτών.

Πίνακας 2
Θέση στο επάγγελμα, ανά επάγγελμα και φύλο, 2011

	Εργοδότες /-τριες %	Αυτοαπασχο- λούμενοι/-ες %	Μισθωτοί/-ές %	Άλλη περίπτωση %
Δικηγόροι (κωδ. 2611)				
Άντρες	12,6	71,4	13,8	2,2
Γυναίκες	8,0	63,0	25,3	3,3
Δικαστές (κωδ. 2612)				
Άντρες	0,0	0,0	97,5	2,5
Γυναίκες	0,0	0,0	97,2	2,8
Λοιποί νομικοί (κωδ. 2619)				
Άντρες	31,5	61,1	6,1	1,2
Γυναίκες	28,9	65,3	18,3	2,2
Σύνολο (κωδ. 261)				
Άντρες	12,3	67,2	18,3	2,2
Γυναίκες	9,3	58,1	29,5	3,1

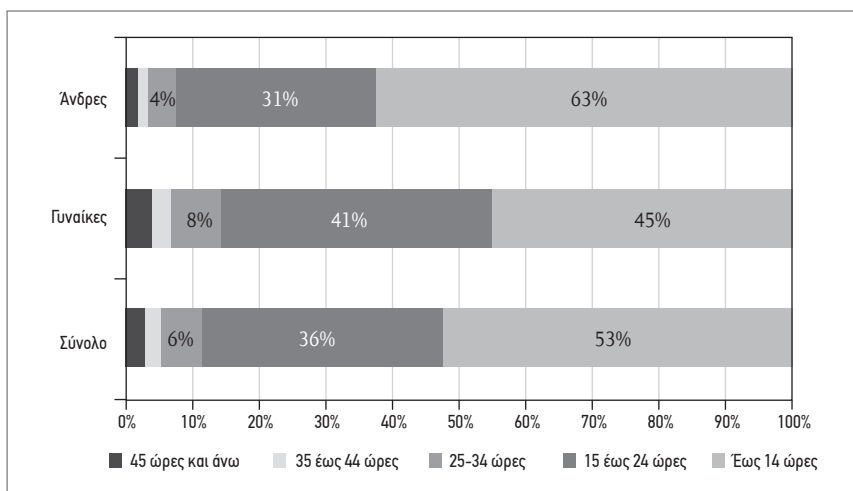
Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η συσχέτιση της θέσης στο επάγγελμα με το επίπεδο εκπαίδευσης η οποία δείχνει ότι το υψηλότερο ποσοστό κατόχων μεταπτυχιακού ή/και διδακτορικού τίτλου σπουδών εντοπίζεται μεταξύ των μισθωτών νομικών (23,9%) και σε ικανή, μάλιστα, διαφορά από το αντίστοιχο ποσοστό που εμφανίζεται μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων (16,8%) και των εργοδοτών (14,8%). Το γεγονός αυτό φανερώνει ότι η θέση εργοδότη ή αυτοαπασχολούμενου δεν είναι συνάρτηση του εκπαιδευτικού κεφαλαίου. Το αντίθετο μάλλον, η διεκδίκηση τίτλων ανώτατων σπουδών αφορά περισσότερο εκείνους και εκείνες από τους νομικούς οι οποίοι δεν έχουν πρόσβαση σε τέτοιες θέσεις στο επάγγελμα.

Ως προς το χρόνο εβδομαδιαίας απασχόλησης οι νομικοί δηλώνουν σε ποσοστό 52,6% ότι εργάζονται περισσότερες από 45 ώρες την εβδομάδα και σε ποσοστό 36,4% από 35 έως 44 ώρες, ενώ η μέση διάρκεια εβδομαδιαίας απασχόλησής τους ανέρχεται σε 45,6 ώρες. Οι ώρες απασχόλησης διαφοροποιούνται ανάλογα με το φύλο, εφόσον οι άντρες δηλώνουν κατά μέσο όρο περισσότερες ώρες εβδομαδιαίας

απασχόλησης από τις γυναίκες (48,5 έναντι 43,5 ώρες εβδομαδιαίας απασχόλησης αντιστοίχως), όπως δείχνει και το Διάγραμμα 5.

Διάγραμμα 5
Ωρες εβδομαδιαίας απασχόλησης νομικών κατά φύλο, 2011

Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

Διαφοροποίηση καταγράφεται και μεταξύ των επιμέρους επαγγελματικών ομάδων εφόσον οι δικαστές δηλώνουν 48,6 ώρες εβδομαδιαίας απασχόλησης, οι δικηγόροι 45,5 και οι λοιποί επαγγελματίες του νομικού κλάδου 44,4 ώρες εβδομαδιαίας εργασίας. Τέλος, όσοι από τους νομικούς είναι εργοδότες δηλώνουν ότι εργάζονται λίγο περισσότερες ώρες (47,3) από τους αυτοαπασχολούμενους (45,7) και τους μισθωτούς (44,8).

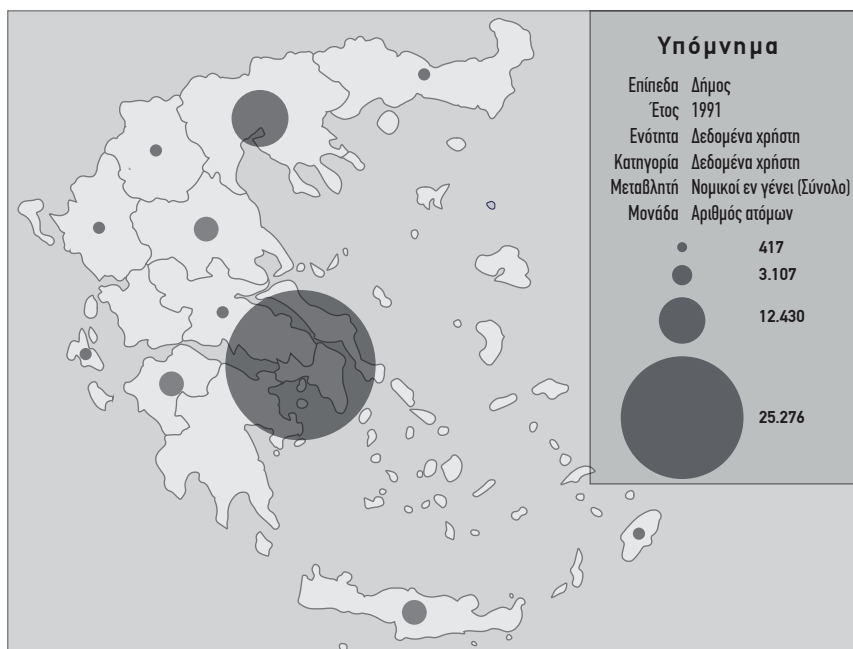
Η μεγάλη πλειοψηφία των νομικών (ποσοστό 95,3%) δηλώνουν ως κύρια πηγή πόρων ζωής το εισόδημα από την εργασία τους. Μεταξύ των γυναικών εμφανίζεται ένα μικρό ποσοστό της τάξης του 4,2% που δηλώνει ότι εξαρτάται οικονομικά από άλλους, ενώ για τους άντρες νομικούς το αντίστοιχο ποσοστό είναι εξαιρετικά χαμηλό καθώς περιορίζεται στο 1,8%. Οι απαντήσεις που αφορούν άλλες πηγές πόρων ζωής (περιουσία, επενδύσεις, δάνεια, αποταμιεύσεις, επιδόματα) είναι σπάνιες, σχετικά πιο διαδεδομένες μεταξύ των δικηγόρων (1,6%) από ό,τι μεταξύ των δικαστών (0,4%) και των λοιπών

επαγγελματιών του νομικού κλάδου (0,8%). Είναι πιθανό μέρος των απογραφέντων να αποκρύπτει πηγές κύριων πόρων ζωής. Ωστόσο αξίζει να σημειωθεί ότι το ποσοστό των νομικών που δηλώνουν ότι βασίζονται κυρίως στο εισόδημα από την εργασία τους είναι σχετικά υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό του συνόλου των ασκούντων επιστημονικά επαγγέλματα (91,5%).

3. Γεωγραφική κατανομή

Το μεγαλύτερο πλήθος των νομικών είναι συγκεντρωμένο στις δύο μητροπολιτικές περιφέρειες της χώρας, την Αθήνα (Περιφέρεια Αττικής) και την Θεσσαλονίκη (Περιφερειακή Ενότητα Θεσσαλονίκης (Χάρτης 1).

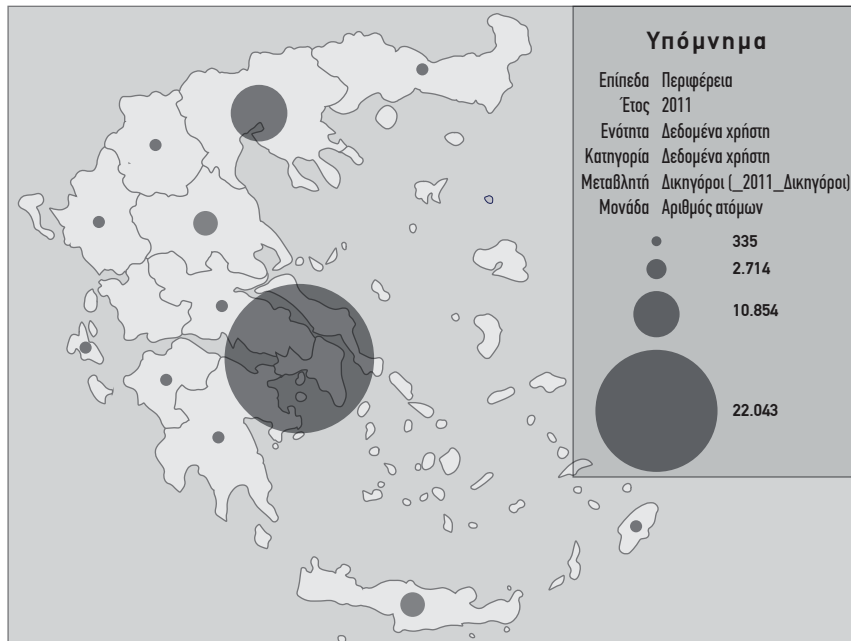
Χάρτης 1
Γεωγραφική κατανομή των εν γένει νομικών (261)
στις 13 Περιφέρειες, 2011

Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

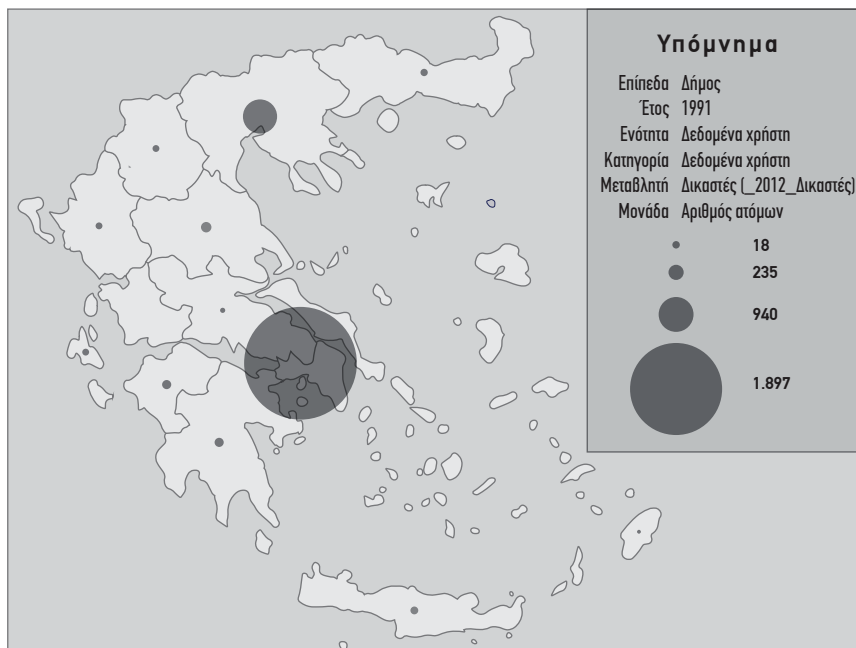
Η συγκέντρωση αυτή των νομικών υποχωρεί οριακά από 70,4% το 1991 σε 68,8% το 2001, ενώ παραμένει σταθερή στο ποσοστό 68,5% το 2011. Συνεπώς οι νομικοί, σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό των απογραφών ο οποίος συγκεντρώνεται στις περιοχές αυτές με ποσοστά 44,6% το 1991, 45,4% το 2001 και 45,7% το 2011, υπερεκπροσωπούνται στις δύο μητροπολιτικές περιοχές. Ειδικά δε για τη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας (Περιφέρεια Αττικής εξαιρουμένων των νησιών), οι αντίστοιχες τιμές συγκέντρωσης των νομικών είναι 57,5% το 1991, 55% το 2001 και 54% το 2011. Παρόμοια είναι άλλωστε η γεωγραφική κατανομή της πολυπληθέστερης επαγγελματικής ομάδας νομικών, εκείνης των δικηγόρων (Χάρτης 2), ενώ οι δικαστές χαρακτηρίζονται από ακόμα εντονότερη κατανομή (κατά 74,1%, Χάρτης 3) και οι λοιποί νομικοί από χαμηλότερη συγκέντρωση στις δύο μητροπολιτικές περιφέρειες (54,8%, Χάρτης 4).

Χάρτης 2
Γεωγραφική κατανομή των δικηγόρων (2611)
στις 13 Περιφέρειες, 2011

Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

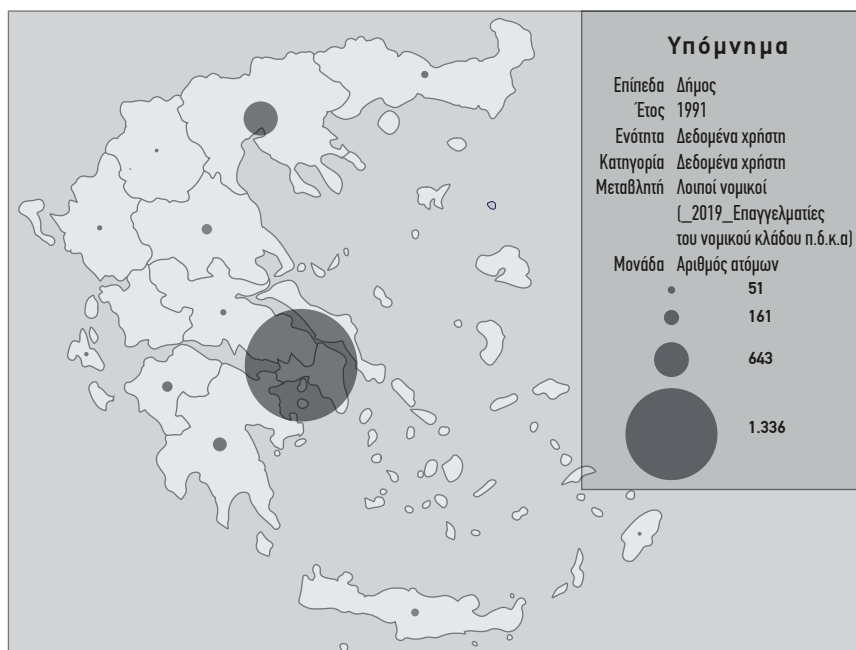
Χάρτης 3
Γεωγραφική κατανομή των δικαστών (2612)
στις 13 Περιφέρειες, 2011

Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συγκριτική εξέταση τόπου κατοικίας και τόπου γέννησης, ως παραμέτρων της γεωγραφικής κινητικότητας που συνδέεται με την άσκηση των νομικών επαγγελματιών. Λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία της πιο πρόσφατης απογραφής του 2011 παρατηρείται ότι το 69% των νομικών κατοικούν στην Περιφέρεια στην οποία γεννήθηκαν, στο ίδιο περίπου ποσοστό (67%) που κατοικούν στην Περιφέρεια στην οποία γεννήθηκαν οι ασκούντες επιστημονικά επαγγέλματα συνολικά. Το ποσοστό αυτό ποικίλλει ανάλογα με τον τόπο γέννησης. Έτσι, για παράδειγμα, από το σύνολο των γεννηθέντων στην Περιφέρεια Πελοποννήσου νομικών, μόνο το 39% κατοικεί στην Περιφέρεια αυτή, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό, μεταξύ όσων νομικών γεννήθηκαν στην Αττική, ανέρχεται σε 93%. Το ποσοστό ποικίλλει, επίσης, ανάλογα με τον τόπο διαμονής. Από τους νο-

Χάρτης 4
Γεωγραφική κατανομή των των λοιπών νομικών (2619)
στις 13 Περιφέρειες, 2011

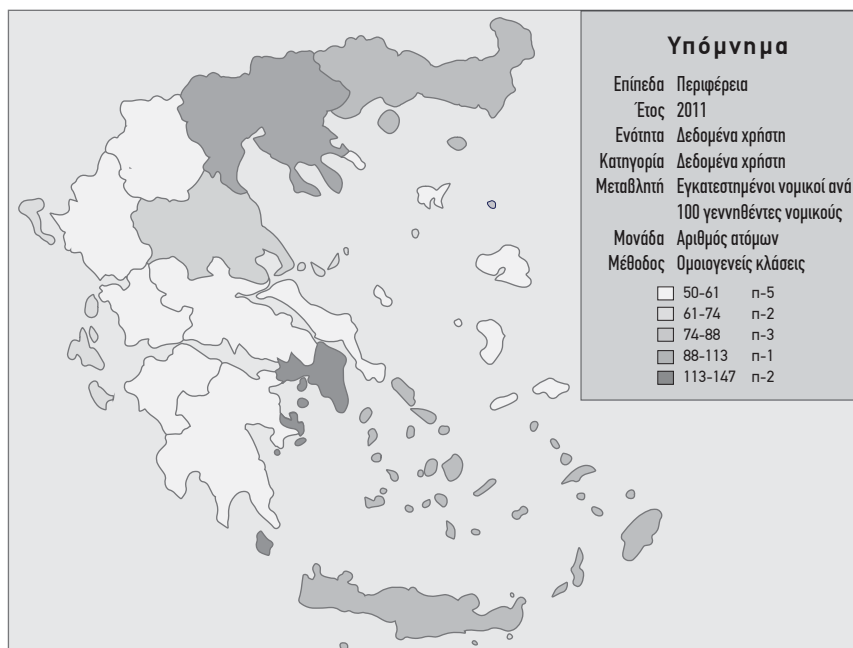
Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

μικούς που κατοικούν στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου το 68% έχει γεννηθεί στην Περιφέρεια αυτή και επομένως το υπόλοιπο 32% έχει προσελκυστεί από άλλες περιοχές. Στη Δυτική Μακεδονία το ποσοστό των νομικών που έχουν γεννηθεί και κατοικούν στην Περιφέρεια αυτή ανέρχεται σε 85% και το αντίστοιχο ποσοστό προσέλκυσης μόλις σε 15%. Εάν εξετάσουμε ειδικά τους νεότερους νομικούς, ηλικίας έως 34 ετών, παρατηρείται μία σχετική μείωση της έλξης που ασκεί η Αττική ως τόπος διαμονής, καθώς επί του συνόλου των νομικών που κατοικούν στην Περιφέρεια αυτή το ποσοστό εκείνων που έχουν γεννηθεί σε άλλη Περιφέρεια μειώνεται από 37% σε 30%. Το γεγονός αυτό φαίνεται να συνδέεται περισσότερο με μία τάση των νεότερων δικηγόρων να παραμένουν στην Περιφέρεια του τόπου όπου γεννήθηκαν (σε ποσοστό 73%), κατά τι περισσότερο από τους μεγαλύτε-

ρους σε ηλικία δικηγόρους, παρά με την αύξηση της μετακίνησής τους προς τις υπόλοιπες Περιφέρειες της χώρας. Σε κάθε περίπτωση, η Αττική και η Κεντρική Μακεδονία είναι οι μόνες δύο Περιφέρειες στις οποίες οι εγκατεστημένοι νομικοί είναι περισσότεροι από όσους γεννήθηκαν εκεί, όπως φαίνεται στο Χάρτη 5.

Χάρτης 5

Λόγος εγκατεστημένων προς γεννηθέντες νομικούς ανά Περιφέρεια, 2011

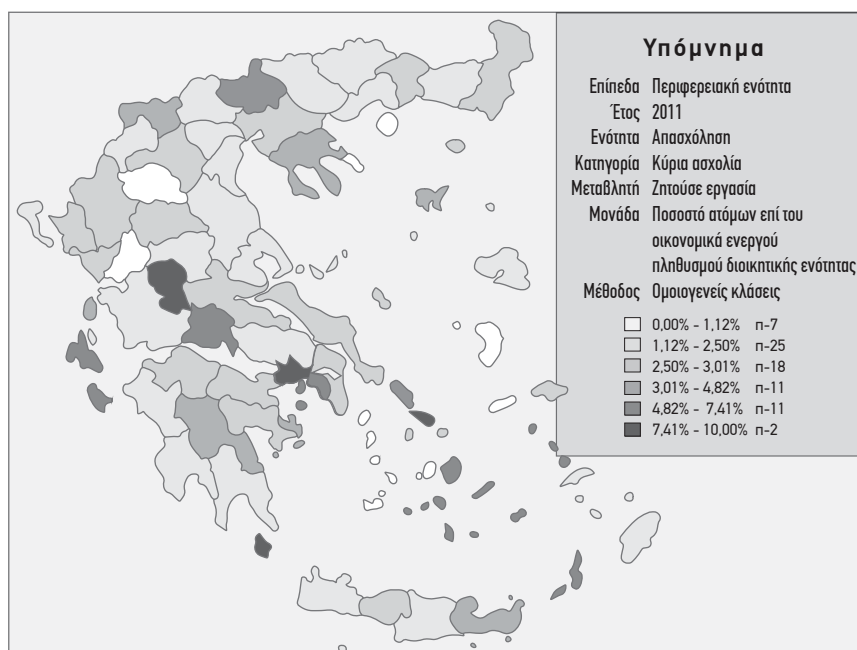
Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

4. Πτυχιούχοι νομικής εκτός νομικού επαγγέλματος

Από το σύνολο των εργαζομένων πτυχιούχων νομικής, σχεδόν τρεις στους τέσσερις (73,5%) ασκούσαν το 2011 κάποιο νομικό επάγγελμα, ποσοστό που ήταν παρόμοιο μεταξύ αντρών (75%) και γυναικών (72,5%). Ανάμεσα στα άλλα επαγγέλματα που ασκούν οι πτυχιούχοι νομικής ξεχωρίζει εκείνο των γραμματέων διοίκησης και ειδικευμένων

γραμματιέων σε ποσοστό που δεν υπερβαίνει πάντως το 2%. Στο σύνολο των πτυχιούχων νομικών σχολών το ποσοστό ανεργίας ανερχόταν την ίδια χρονιά στο 5,5%,¹⁰ ποσοστό που ήταν κάπως υψηλότερο στις γυναίκες (5,9%) από ό,τι στους άντρες (5%), ενώ μεταξύ των αποφοίτων ηλικίας έως 34 ετών το ποσοστό αυτό υπερέβαινε το διπλάσιο, ανερχόμενο σε 11,4%, δηλαδή στην περίπτωση αυτή πρακτικά ίσο μεταξύ αντρών και γυναικών. Σημειώνεται ότι αυτά τα ποσοστά ανεργίας είναι σημαντικά χαμηλότερα από τα αντίστοιχα που εμφανίζει το σύνολο των αποφοίτων πανεπιστημιακής εκπαίδευσης (12% και 23% αντίστοιχα). Ο Χάρτης 6 απεικονίζει τη διακύμανση των ποσοστών ανεργίας στο επίπεδο των Περιφερειακών Ενοτήτων, όπου διαπιστώνεται σχετικά υψηλότερη ανεργία σε ορισμένες νησιωτικές περιοχές της χώρας.

Χάρτης 6
Ποσοστό ανεργίας των πτυχιούχων νομικής ανά Περιφερειακή Ενότητα

Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

10. Το ποσοστό όσων είχαν προηγούμενη εργασία έφτανε το 3,1% και εκείνων που έψαχναν για πρώτη φορά εργασία το 2,4%.

Κατά την απογραφή του 2011 οι συνταξιούχοι νομικοί που απογράφησαν ανέρχονταν περίπου στους 17.000. Η αναλογία ανδρών και γυναικών στην περίπτωση αυτή λειτουργεί υπέρ των πρώτων και σε ποσοστό 58,4% έναντι του ποσοστού 41,6% αντίστοιχα, φανερώνοντας την προϋπάρχουσα ανδρική κυριαρχία στο επάγγελμα. Σημειώνεται, επίσης, ότι απογράφηκαν περίπου 3.000 γυναίκες απόφοιτες νομικής που δήλωσαν ως κύρια ασχολία τους τα «οικιακά». Σημαντικό μέρος αυτών των γυναικών (44,5%) είναι ηλικίας κάτω των 45 ετών, ενώ σχεδόν το 80% βρίσκεται σε σχέση γάμου.

5. Επίπεδο ζωής

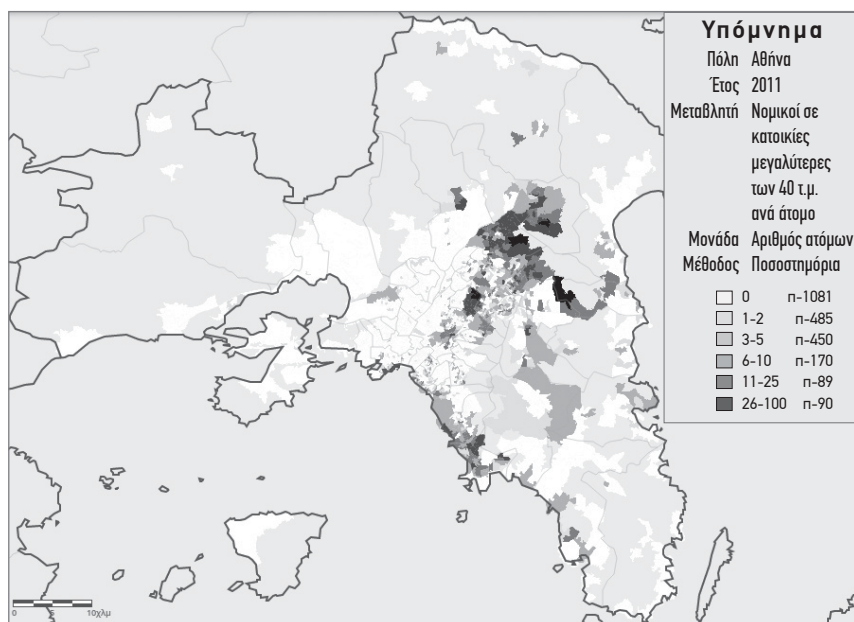
Σε ό,τι αφορά το επίπεδο ζωής τα απογραφικά δεδομένα μπορούν να παράσχουν έμμεσες μόνο πληροφορίες, με βάση τα χαρακτηριστικά της κατοικίας τα οποία κατά τεκμήριο συνδέονται με τις οικονομικές δυνατότητες των απογραφέντων. Στην απογραφή του 2011 οι νομικοί που ζούσαν σε νοικοκυριά τουλάχιστον τριών ατόμων διέθεταν κατοικίες με επιφάνεια κατά μέσο όρο 31 τ.μ. ανά άτομο. Με αυτόν τον τρόπο οι νομικοί τοποθετούνται στην κορυφή όλων των επιστημονικών επαγγελματιών για το σύνολο των οποίων ο αντίστοιχος μέσος όρος είναι 27,8 τ.μ. Αυτή η υπεροχή σε κάποιο βαθμό οφείλεται στο μεγάλο σχετικό ποσοστό των νομικών που βρίσκονται στην κορυφή της στεγαστικής ιεραρχίας με περισσότερα από 40 τ.μ. ανά άτομο και οι οποίοι ανέρχονται στο 27,6% του συνόλου των νομικών, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για το σύνολο των επιστημονικών επαγγελματιών ανέρχεται στο 17,2%. Ωστόσο, ακόμα και αν αφαιρεθεί η κατηγορία των νομικών που βρίσκονται στην κορυφή της στεγαστικής ιεραρχίας, οι νομικοί εξακολουθούν να παραμένουν στις κορυφαίες θέσεις της ιεραρχίας αυτής, έστω και με μικρότερη διαφορά (24,3 τ.μ. ανά άτομο, έναντι 23,4 τ.μ. ανά άτομο για το σύνολο των επιστημονικών επαγγελματιών).

Ανάλογα συμπεράσματα προκύπτουν αν κανείς εξετάσει το ίδιο μέγεθος σε σχέση με διμελή και μονομελή νοικοκυριά. Οι νομικοί τοποθετούνται και πάλι στις υψηλότερες θέσεις (με μέσο όρο 43 τ.μ. και 50 τ.μ. διαθέσιμης επιφάνειας ανά άτομο έναντι 40,8 τ.μ. και 48,3 τ.μ. για το σύνολο των επιστημονικών επαγγελματιών αντίστοιχα). Επιπλέον οι νομικοί τοποθετούνται στην κορυφή της στεγαστικής

ιεραρχίας και ως προς τους ορόφους των κτιρίων, καθώς στο σύνολο των νομικών που διαμένουν σε πολυώροφα κτίρια ο «μέσος όροφος» κατοικίας είναι 2,73, υψηλότερος του ορόφου κατοικίας των πανεπιστημιακών (2,70), των γιατρών (2,64) και βέβαια του συνόλου των επιστημονικών επαγγελμάτων (2,23). Οι νομικοί έχουν ταυτόχρονα και το υψηλότερο ποσοστό κατοίκων σε ορόφους από τον πέμπτο όροφο και επάνω (14,9%) υπολειπόμενοι οριακά μόνο των πανεπιστημιακών (15,1%).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η γεωγραφική αποτύπωση αυτών των μεγεθών εντός της μητροπολιτικής περιοχής της Αθήνας, αποτύπωση η οποία επιτρέπει την παρατήρηση της ιδιαίτερης κοινωνικής γεωγραφίας του επαγγέλματος. Ο Χάρτης 7 απεικονίζει το πλήθος των νομικών σε νοικοκυριά με τουλάχιστον τρία μέλη οι οποίοι μένουν σε κατοικίες με περισσότερα από 40 τ.μ. ανά άτομο.

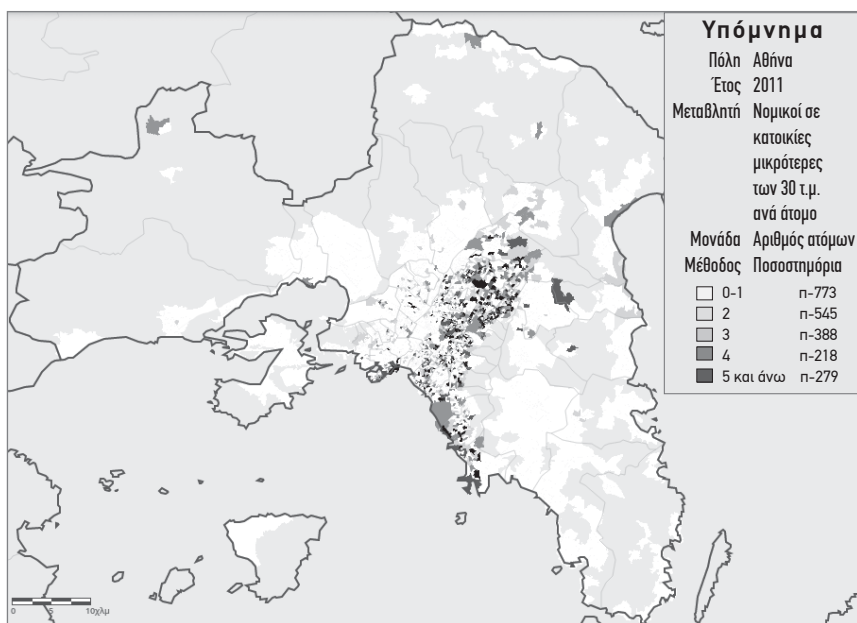
Χάρτης 7
Νομικοί σε κατοικίες μεγαλύτερες των 40 τ.μ. ανά άτομο
(νοικοκυριά τριών μελών και άνω), 2011

Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

Είναι εμφανής η συγκέντρωση αυτής της κατηγορίας σε περιοχές των βορείων και νοτίων προαστίων του λεκανοπεδίου, σε τμήματα του κέντρου της πόλης και ιδιαίτερα στην περιοχή του Κολωνακίου, καθώς και σε ορισμένες περιοχές της ευρύτερης περιαστικής ζώνης, ιδιαίτερα προς τα ανατολικά. Αντίθετα, οι νομικοί σε νοικοκυριά με τουλάχιστον τρία μέλη που μένουν σε κατοικίες με περιορισμένη διαθέσιμη επιφάνεια (μικρότερη των 30 τ.μ. ανά άτομο) δεν εμφανίζουν έντονες χωρικές συγκεντρώσεις, αλλά βρίσκονται διάσπαρτοι σε διάφορες περιοχές, ιδιαίτερα πάντως στις κεντρικές και ανατολικές ζώνες κατοικίας εντός του λεκανοπεδίου (Χάρτης 8).

Χάρτης 8
Νομικοί σε κατοικίες έως 30 τ.μ. ανά άτομο
(νοικοκυριά τριών μελών και άνω), 2011

Πηγή δεδομένων: Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων [panorama.statistics.gr].

Η εξέταση της διακύμανσης του δείκτη της επιφάνειας κατοικίας ανά άτομο μεταξύ των επιμέρους επαγγελματικών ομάδων αναδεικνύει την πιο ευνοϊκή θέση που κατέχουν οι λοιποί νομικοί έναντι των δικηγό-

ρων και των δικαστών. Για νοικοκυριά με τρία ή περισσότερα μέλη το 37,4% των λοιπών νομικών μένουν σε κατοικίες με περισσότερα από 40 τ.μ. κατά κεφαλήν διαθέσιμης επιφάνειας σε σύγκριση με το 29,4% των δικαστών και το 26,7% των δικηγόρων. Η μέση κατά κεφαλήν επιφάνεια ανέρχεται σε 33,5τ.μ., 31,7τ.μ. και 30,7 τ.μ. αντίστοιχα. Ωστόσο οι διαφορές αυτές εξανεμίζονται αν δεν συμπεριληφθεί η πιο προνομιούχα ομάδα που διαθέτει κατοικίες επιφάνειας άνω των 40 τ.μ. κατά κεφαλήν, γεγονός που υποδεικνύει την παρουσία μίας ιδιαίτερα ευνοημένης κατηγορίας μεταξύ των λοιπών νομικών.

Τέλος, η εξέταση του μεγέθους της κατοικίας των νοικοκυριών των συνταξιούχων νομικών δείχνει ότι η μέση κατά κεφαλήν επιφάνεια κατοικίας είναι οριακά μεγαλύτερη της μέσης κατά κεφαλήν επιφάνειας της κατοικίας των οικονομικά ενεργών συναδέλφων τους. Όπως και οι οικονομικά ενεργοί νομικοί, οι συνταξιούχοι νομικοί απολαμβάνουν μέση επιφάνεια κατοικίας κατά τι μεγαλύτερη από το σύνολο των συνταξιούχων αποφοίτων πανεπιστημιακών σχολών (32 τ.μ. έναντι 30,5 τ.μ. αντίστοιχα για νοικοκυριά τριών ή περισσότερων μελών).

Συμπεράσματα

Τα παραπάνω ευρήματα οδηγούν σε ορισμένες βασικές επισημάνσεις που αφορούν τη δυναμική και τα χαρακτηριστικά των νομικών επαγγελματιών στην πορεία των τελευταίων δεκαετιών. Οι ασκούντες νομικά επαγγέλματα αυξάνονται στο διάστημα των τριών τελευταίων απογραφών (1991, 2001 και 2011) με γρήγορους ρυθμούς οι οποίοι, ωστόσο, υπολείπονται της αύξησης των ασκούντων επιστημονικά επαγγέλματα συνολικά. Ο ρυθμός ανανέωσης του επαγγελματικού δυναμικού, όπως υποδεικνύει ο λόγος των νέων νομικών προς τους μεγαλύτερους, είναι ιδιαίτερα υψηλός στους δικηγόρους και αναμενόμενα χαμηλός στα κλειστά επαγγέλματα των δικαστών, αλλά και των συμβολαιογράφων οι οποίοι περιλαμβάνονται στην κατηγορία των λοιπών νομικών.

Η συμμετοχή των γυναικών στα νομικά επαγγέλματα αυξάνεται με γρήγορους ρυθμούς έτσι ώστε να αποτελούν πλέον αδιαμφισβήτητη πλειοψηφία. Παρόλα αυτά, οι γυναίκες υπολείπονται έναντι των

ανδρών συναδέλφων τους ως προς τις θέσεις εργοδοτών και αυτο-απασχολούμενων. Άντρες και γυναίκες νομικοί επιλέγουν τη σύναψη γάμου σπανιότερα από ό,τι ο γενικός πληθυσμός, φαινόμενο που χαρακτηρίζει όχι μόνο τις νεότερες, αλλά και τις παλαιότερες γενιές. Οι γυναίκες νομικοί και ιδιαίτερα μάλιστα οι γυναίκες δικηγόροι αποκτούν λιγότερα παιδιά από ό,τι οι γυναίκες του γενικού πληθυσμού.

Τα επαγγέλματα των δικηγόρων και των λοιπών νομικών χαρακτηρίζονται διαχρονικά από υψηλά ποσοστά θέσεων αυτοαπασχόλησης που εμφανίζουν μικρή μείωση από το 1991 μέχρι το 2011. Οι ασκούντες νομικά επαγγέλματα έχουν σπουδάσει στην Ελλάδα σε αναλογία μεγαλύτερη από αυτή που συναντάται στο σύνολο των επιστημονικών επαγγελμάτων και συνεχίζουν τις σπουδές τους μετά τη λήψη του πρώτου πτυχίου σε αναλογία παρόμοια με αυτή που συναντάται στο σύνολο των επιστημονικών επαγγελμάτων. Το ποσοστό ανεργίας μεταξύ των νομικών είναι χαμηλό συγκρινόμενο με το ποσοστό ανεργίας στο σύνολο των ασκούντων επιστημονικά επαγγέλματα. Ωστόσο, το ποσοστό ανεργίας των νέων νομικών είναι διπλάσιο του ποσοστού για το σύνολο των νομικών.

Οι νομικοί εμφανίζουν σαφή συγκέντρωση στις δύο μητροπολιτικές περιοχές της χώρας, αν και διαπιστώνονται κατά την πρόσφατη περίοδο περιορισμένες ενδείξεις ανακοπής της τάσης αυτής. Το μέσο επίπεδο ζωής των νομικών, όπως αυτό μπορεί να εκτιμηθεί στη βάση των συνθηκών κατοικίας (μέγεθος επιφάνειας, όροφος) συγκρινόμενο με το μέσο επίπεδο ζωής των ασκούντων επιστημονικά επαγγέλματα συνολικά, κρίνεται σχετικά υψηλό. Το υψηλό αυτό επίπεδο ζωής φαίνεται να διατηρείται και μετά το τέλος του εργάσιμου βίου των νομικών. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί η ύπαρξη μίας «ελίτ» εντός του επαγγέλματος, η οποία διακρίνεται από τους υπόλοιπους, τόσο ως προς το επίπεδο ζωής, όσο και γεωγραφικά. Η γεωγραφία αυτής της επαγγελματικής ελίτ στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας παρουσιάζει έντονη συγκέντρωση σε περιοχές κατοικίας υψηλού κύρους στο κέντρο της πόλης, στα προάστια και την περιφερειακή ζώνη.

Η ανασκόπηση των βασικών κοινωνικοδημογραφικών χαρακτηριστικών των επαγγελματιών του ευρύτερου νομικού κλάδου, όπως αυτά εξελίσσονται από το 1991 μέχρι το 2011, με βάση τα στοιχεία των τριών τελευταίων απογραφών πληθυσμού, έδειξε τη δυναμική εξέλιξη των χαρακτηριστικών αυτών· εξέλιξη που αντανάκλα τις ση-

μαντικές αλλαγές στην κοινωνική φυσιογνωμία και γεωγραφία των νομικών επαγγελμάτων στην Ελλάδα ήδη από τη δεκαετία του 1990. Ωστόσο η εικόνα που εμφανίστηκε αφορά την εξέλιξη των νομικών επαγγελμάτων κατά την περίοδο πριν την οικονομική κρίση και δεν καλύπτει τις όποιες επιπτώσεις της μακροχρόνιας ύφεσης της ελληνικής οικονομίας. Τα στοιχεία της επόμενης απογραφής εικάζεται ότι θα αποτυπώσουν περαιτέρω συντελούμενες ανατροπές στα νομικά επαγγέλματα.

